

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

E-ISSN: 2651-3013

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022

ss. 1536-1553

Makalenin Geliş
Tarihi

30/11/2022

Makalenin
Kabul Tarihi

15/12/2022

Yayın Tarihi

31/12/2022

ARAP EDEBİYATINDA LUGAZ SANATI VE LİTERATÜRÜNDEN İLGİNÇ ÖRNEKLER

Sedat AKAY¹

ÖZET

Sözlükte; “eğri büğrü yol, sözün amacını gizlemek, bilmece, şaşırtmaca söz söylemek” anlamlarına gelen “lagz” kökünden türetilen lugaz, edebî manada bir varlığın özelliklerini sıralayıp çeşitli sembol ve imalarla gizlenen bir kavram veya nesnenin ne olduğu cevabının buldurulması amacıyla oluşturulan sözlerdir.

Lugazlar genel olarak manzum olmakla birlikte bir kısmı nesir türünde olup kurgulanışına göre lafız ve mana lugazları olmak üzere iki ana kategoride değerlendirilebilir. Lafız lugazları çeşitli söz ve kelime oyunları yapmak suretiyle gizlenen kavram veya nesneyi çağrıştırmaya esasına dayanırken mana lugazlarında bu amaçla gizlenen kavram veya nesnenin nitelikleri sıralanarak sembol ya da işaret yoluyla cevaba göndermede bulunulur.

İslam medeniyetinde önemli bir yer tutan lugaz, çeşitli disiplinlerden oluşan bir literatür hâlini alarak bir eğitim öğretim metodu olarak da kullanılmıştır. Genel olarak öğrenmeye teşvik etmek veya maharet, bilgi ve beceri sergilemek gibi amaçlarla

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, sedatakay56@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-2210-7696

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 2 Aralık 2022 ss. 1536-1553

kurgulanan lugaz konusu ile ilgili olarak muhtelif ilim dallarında birçok çalışma yapılmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde lugazların özellikleri ve kurgulanışına dair bilgiler verilmiş, lugazlar lafız ve mana lugazları olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. İkinci bölümde lugazla ilgili nahiv, lügat, Kur'an ilimleri, fıkıh, feraiz, hesap ile ilgili literatür, bu ilimlerle ilgili seçilmiş ilginç lugaz örnekleri ile lugazın kurgulanma amacı üzerinde durularak lugazın İslam ilim dünyasındaki yeri, İslamî ilimler başta olmak üzere diğer ilmi disiplinlerde konu ile ilgili yapılan çalışmalar ve lugazların tertip edilme gayeleri açıklığa kavuşturulmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, lugaz, elgaz, bilmece, lugaz literatürü.

INTERESTING EXAMPLES FROM LUGAZ ART AND LITERATURE IN ARAB LITERATURE

ABSTRACT

In the dictionary; It is derived from the word lagz, which means "a maze-like crooked road, a riddle, a word that hides the purpose of the word". They are products created to find the answer to a concept or object hidden by various symbols and allusions by listing the features of an object in a literary sense.

Although lugaz are generally in verse, some of them are in prose type and can be evaluated in two basic categories as stylistic and mana lugaz according to their construction. Verbal lugaz is based on evoking the hidden concept or object by making various word and word games. In the semantic lugaz, the qualities of the concept or object hidden for this purpose are listed and reference is made through symbols or signs.

Lugaz, which has an important place in Islamic civilization, has become a literature consisting of various disciplines and has started to be used as an education method. Many studies have been carried out in various branches of science on the subject of lugaz, which is generally organized to encourage learning or to show dexterity, knowledge and skill.

This study consists of two parts. In the first chapter, information about the features and construction of lugaz is given and it is analyzed by dividing into two basic categories as word and lugaz. In the second part, syntax, lexicon, Qur'anic sciences, fiqh, feraiz, calculation, interesting lugaz examples related to these sciences and the purpose of making lugaz will be discussed. In addition, the place of lugaz in the world of Islamic science, the studies on the subject in other scientific disciplines, especially in Islamic sciences, and the purpose of lugaz will be tried to be clarified.

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022 ss. 1536-1553

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, lugaz, elgaz, riddle, lugaz literature

GİRİŞ

Sözlükte “çöl faresinin, yuvasını labirent gibi eğri büğrü kazması; sözün maksadını gizlemek, saptırmak, şaşırtmalı söz söylemek” anlamlarına gelen lağz kökünden türeyen lugaz; “gidilmesi zor yol, derin sır, zekâ oyunu, bilmece” gibi anlamlara gelir (İbn Manzûr, t.y.: 5/4047; Mecmau’l-lugati’l-Arabiyye, 2004: 2/830; Bedi Yakub, 2006: 7/575; Durmuş, 2003: 221). Edebî bir terim olarak ise “Bir söz veya varlığı açık bir şekilde ifade etmeyerek onu ima eden sembol veya ifadelerle bir bilmece hatta muamma hâline sokmaya ilgaz, bu tür sözlere lugaz denilir.” (Durmuş, 2003: 221).

Arap edebiyatında daha çok “luğz/elgaz” veya “ulguze” ıstılahları kullanılır. Arap belagat ve dil âlimlerinden bazıları lugaz tabiri yerine “ehaci, muayat, mugalata/uğlüta, lahn/melahin, ta’miye/muamma” gibi terimler de kullanmışlardır (İbnü’l-Esir, 1995: 2/211-212; Bedi Yakub, 2006: 1/213).

Çalışmamızda Arap dilinde çok kullanılan lugazların özellikleri ve yapılışı hakkında bilgi verilerek konu, lafız ve mana lugazları başlıkları altında örneklendirilecektir. Lugazla ilgili dil ve belagat ilimleri ile feraiz, Kur’an ilimleri ve fıkıh gibi çeşitli disiplinlerden oluşan İslamî ilimler başta olmak üzere diğer ilmî disiplinlerde konu ile ilgili yapılmış çalışmalar ve literatür ile ilgili bilgiler verilerek bu alanlarla ilgili seçilmiş lugaz örnekleri ile lugazın kurgulanma amacı üzerinde durulacaktır. İslam medeniyetinde bir eğitim öğretim metodu olarak da kullanılan ve kurgulanan lugazın İslam ilim dünyasındaki yeri ve çeşitli kullanım amaçlarını örnekler üzerinden ele alarak konuyu derinlemesine incelemeye çalışacağız.

1. Lugaz Çeşitleri

“Lugazların büyük bir kısmı manzum olarak düzenlenmiştir. Umumiyetle vav-ı rubbe, soru edatları veya soru cümleleriyle başlayan lugaz manzumelerinde bazı varlıkların vasıfları sayılarak bilinmesi istenir. Lugaz, bir düşünce veya kavramı mecazdan daha muğlak bir biçimde ifade eden anlatım üslubuna sahip olduğundan beyan ilmi dahilinde bir disiplin; akıl ve zihni melekeleri geliştirmesi bakımından da mantık ve felsefe gibi akli ilimlerden kabul edilir. Bazı lugazlarda birtakım ipuçları verilmekle birlikte çözülmesi güç olduğundan bu tarz lugazlara “işarî lugaz” adı verilir” (Durmuş, 2003: 221). Lugazlar, lafız ve mana lugazları olarak iki ana kategori dâhilinde incelenir.

1.1. Lafız Lugazları

Lafız lugazları, bilgi ve maharet sahibi edebiyatçılar tarafından mana lugazlarına nispetle düşük görülmesine rağmen en fazla kullanılan, terkihi kolay ve kullanışlı olan bir türdür. Bununla birlikte lafız lugazlarında maharet kesbetmiş ve mütahassıs kişiler, içinde bulunan tevriye ile diğer sanatsal özelliklerden dolayı bu türü, bedi' ilminin üst tabakasından saymışlardır (el-Cezâirî, 1886: 83; Kemal, 1981: 177).

Ali b. Cezzar'ın şeker kamışı ile ilgili aşağıdaki lugazı bu türün ilginç bir örneğidir:

و ذِي هَيْفٍ كَالْعُصْنِ قَدًّا إِذَا بَدَى
يَفُوقُ الْقَنَا حُسْنًا بَغِيرِ سَنَانِ
وَأَعْجَبُ مَا فِيهِ تَرَى النَّاسَ أَكْلَهُ
مَبَاحًا قُبَيْلَ الْعَصْرِ فِي رَمَضَانَ

Boyu dal gibi narin ve ince

Mızraktan sevimli ama yok ucu

Bundan daha ilginç ise

Ramazanda ikindi öncesi insanların onu yemeyi mübah sayması

Bu lugazda “قُبَيْلَ الْعَصْرِ” ile “ikindi vakti” anlamında değil “قَبْلَ أَنْ يُعْصَرَ” yani “sıkılmadan önce” anlamında kullanılmıştır (el-Cezâirî, 1886: 125; Kemal: 1981: 26; el-Medenî, 1968: 6/42).

“Lafız lugazları; birden fazla anlamı bulunan kelimenin uzak veya zıt anlamını kastetmek, kelimeyi anlamlı sözcüklere bölüp verilen eş anlamlılarıyla bilinmesini istemek, iki kelimeyi bitişik yazmak, bir kelimeyi parçalayıp yazmak, tersinden okumak (kalb), nokta değişikliği yapmak (tashif), hemzeliyi yumuşatmak (teshil) ve başka bir dile nakletmek gibi birçok şekilde kurgulanır.” (Durmuş, 2003: 221). Aşağıda, zıt anlamının kastedilerek tersinden okumak (kalb), nokta değişikliği yapmak (tashif) suretiyle tertip edilmiş bir lugaz örneği verilmiştir:

جَادَ لَنَا الدَّهْرُ بَعْدَ مَا بَجَلَا
وَمَجْلَسُ الْإِنْسَانِ قَدْ صَفَا وَحَلَا

فَاهِدِ لَنَا لَا بَرَحَتْ ذَا نَعْمِ
مَا ضَدُّ تَصْحِيفِ عَكْسِهِ عَدَلًا

Zaman bunca cimrilikten sonra bize cömertlikte bulundu

Muhabbet meclisi tatlandı ve safa buldu

Nimetlerin daim olsun, söyle bize

Adaletin aksi değişir, tashif olursa ne olur?

Bu lugaz da “عدل/adalet” kelimesinin zıddı, “جار /zulüm” kelimesi; “جار /zulüm” kelimesinin tashifi “حار /hayret”; “حار / hayret” kelimesinin aksi, “راح /neşe, içki” kelimesidir (Safedî, 1998: 3/79).

1.2. Mana Lugazları

Mana lugazlarında, bir şeyin vasıfları anılıp veya ima edilip mahiyeti ve kimliğine işaret edilerek bilinmesi istenir. Mana lugazları, daha ince ve güzel; daha yüce ve üstündür. Maharet ve kabiliyet ustalığına, bilgi ve becerinin genişliğine, zekâ keskinliği ile ifade gücüne delalet eder (Kemal, 1981: 114-115; Durmuş, 2003: 221). Aşağıda görüleceği üzere kalem ile ilgili kurgulanmış bir lugaz konumuzla alakalı dikkat çekici örneklerden biridir:

وَذِي خُضُوعٍ رَاكِعٍ سَاجِدٍ وَدَمْعُهُ مِنْ جَفْنِهِ جَارِي

مُلَازِمِ الْخَمْسِ لِأَوْقَاتِهَا مُنْقَطِعٍ فِي خِدْمَةِ الْبَارِي

Huşu sahibi, ruku ve secde eden

Gözyaşları damlar gözlerinden

Beş vakte dikkat eder

Cenab-ı Bârî'nin daim hizmetinde

İlk okuyuşta yukarıdaki şekilde anlaşılan bu lugazda:

“رَاكِعٍ سَاجِدٍ”; kelimeleri, eğilmesi ve başını kâğıda koyması “الدَّمْعُ”; mürekkep akıtması, “الْخَمْسُ”; parmaklar, “الْبَارِي”; kalemin kesilmesi ve tıraş edilmesi anlamlarında kullanılmıştır (Kemal, 1981:114-115).

Bizzat lugaz olarak kurgulanmayan fakat lafız ve mana güçlüğü ile i'rab ve tefsir yönünden lugaz olarak değerlendirilen bazı beyitler ile eğitici ve zekâ geliştirici lugazlar da bu türe dâhil edilir (Durmuş, 2003: 221).

Aşağıda yer alan ve ateşin kastedildiği lugaz da bu konudaki başka bir örnektir:

وَأَكِلَةٌ بِغَيْرِ فَمٍ وَبَطْنٍ لَهَا الْأَشْجَارُ وَالْحَيَوَانُ قَوْتٌ

فَإِنْ أَطْعَمْتَهَا انْتَعَشَتْ وَعَاشَتْ وَإِنْ أَسْقَيْتَهَا مَاءً تَمَوَّتْ

Yemek yer, ağız ve karnı yoktur.

Ağaç ve hayvanlar azığıdır

Yedirdiğinde canlanır ve yaşar

Su içirirsen ölür (Kemal, 1981: 119).

2. Arap Edebiyatında Lugaz Kültürü, Amaçları ve Literatürü

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu Armağanı

Cilt: 5 Sayı: 3 Aralık 2022 ss. 1536-1553

Araplarda lugaz kültürünün ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Hz. Resulullah'ın (sav), sahabeye; Müslüman'a benzeyen ve yapraklarını dökmeyen ağacın hangisi olduğunu sorması ve cevabının bilinmemesi üzerine, cevabının hurma ağacı olduğunu söylemesi örnek gösterilerek lugaz üslûbunun Hz. Peygamber (sav) tarafından kullanıldığı, İslam ulemasının bu rivayete istinaden muhtelif ilimlerde lugaz üslubuna dayalı birçok eser meydana getirdikleri ifade edilir (Durmuş, 2003: 222; Usta, 2012: 161-162).

Nahiv, sarf, belâgat, sesbilim/ fonetik, sözlükbilim ve anlambilim ile doğrudan alakalı olan ve öncelikle dilbilimsel özellikler taşıyan lugazlar (Tala, 2018: 945), İslam medeniyetinde öncelik ve özellikle bir eğitim-öğretim yöntemi olarak kullanılmıştır. Örneğin, "Nahiv ilminin inceliklerini öğretmede lugazlar çok önemli bir role sahiptir. Nahiv ilminin tüm olanaklarını sonuna kadar kullanan ve farklı konulara dair sahih ve şâz görüşlerin tezahürlerine yer verilen lugazlar, öğrenci açısından etkili bir eğitim yöntemi olarak kullanılır. Nahvin inceliklerini anlamaya ve kompleks konularını çözmeye çalışan bir öğrencinin sorunları çözme, meselelere farklı açılardan bakabilme ve eleştirel düşünme yetenekleri gelişir." (Demir, 2019: 544).

Fıkıh lugazları ise fıkıh ile alakalı bir meselenin öğrenciye daha iyi kavratılması veya pekiştirilmesi amacıyla zihinsel bir çabaya ihtiyaç duyulan, öğrencinin bilgi ve dikkatini ölçme veya test etmeye yönelik sorulardır. Bilmece tarzındaki bu sorularla öğrenci/okuyucuda fikhî meselelerin meleke hâline getirilmesi ve zihin jimnastiği yapılarak öğrenciye hukuk mantığını kazandırıp yerleştirmek amaçlanır (Kılıç, 2015: 46).

Zihinsel aktivitelerde bulunmak, muhatabı sınamak, düşündürmek, öğrenmeyi daha eğlenceli hâle getirip sevdirmek, öğrenmeye teşvik etmek, kendi maharet, bilgi ve becerilerini de ön plana çıkarmak gibi gayelerle kurgulanıp türetilen lugaz konusunda İslamî ilimler başta olmak üzere diğer ilim dallarında da birçok çalışma yapılmıştır (Toprak, 2001: 109).

Lügat, nahiv, belagat, mantık, kıraat, feraiz ve fıkıh, Kur'an ve Kur'an ilimleri, matematik, astronomi, dil öğretimi vb. ilimlerle alakalı tertip edilen çok sayıda lugaz manzumesi ile ilgili literatür ve örnekleri şu şekilde sıralanabilir:

2.1. Nahiv

Arap dili ve gramerini inceleyen nahiv ilmine dair hazırlanmış lugazlarla ilgili birçok eser mevcut olup bu eserleri Zemahşeri'nin nahiv lugazları ile alakalı *el-Ehâcî en-naḥviyye*'si, Ahmed el-Kûfî el-Hanefî'ye ait *el-Elgâz fi'n-naḥv*, Ebü'l-Alâ

el-Maarri'nin *Dīvānū'l-elgâz*'ı, İbnü'l-Fârız'ın *Manzûmetü'l-elgâz*'ı, İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Mûkudü'l-ezhân*'ı ile *el-Elgâz*'ı, Abdülmelik el-İsferâyîni'ye ait olan *Şerhu Manzûmetü'l-elgâz en-nahviyye*, İbn Lüb et-Tağlibî'nin *el-Kaşîdetü'l-lugziyye*'si, Süyûtî'nin *eṭ-Tırâz fi'l-elgâz*'ı, Hâlid el-Ezherî ile Ali b. İsâ en-Nahvî'nin *el-Elgâzü'n-nahviyye*'leri, Seyyid Şerîf el-Muammâyî'nin *el-Elfiyye fi'l-mu'ammâ ve'l-elgâz*'ı, Ebu'l-Me'âlî el-Varrâk'ın *el-İ'câz fil eḥâcî vel elgâz* şeklinde zikretmek mümkündür (Kılıç, 2005: 42-43; Durmuş, 2003: 222; Usta, 2012: 167; Kemal, 1981: 7-9; el-Cezâirî, 1886: 1).

Harîrî'nin *el-Makamat* adlı ölümsüz eserinin 24. makamesinde bazı sözcüklerin uzak anlamları kastedilerek kurgulanmış 12 nahiv lugazı mevcuttur. Hâris İbni Hemmam'ın ağızından rivayet edilen söz konusu lugazlar şunlardır:

مَا كَلِمَةٌ هِيَ إِنْ شِئْتُمْ حَرْفٌ مَحْبُوبٌ أَوْ اسْمٌ لِمَا فِيهِ حَرْفٌ حَلُوبٌ؟ وَ أَيْ اسْمٌ يَتَرَدَّدُ بَيْنَ فَرْدٍ حَازِمٍ وَ جَمْعٍ مَلَازِمٍ؟ وَ أَيْهَ هَاءٍ إِذَا التَّحَقَّتْ أَمَاطَتِ الثَّقَلُ وَ أَطْلَقَتِ الْمُعْتَقَلُ؟ وَ أَيْنَ تَدْخُلُ السَّيْنُ فَتَعَزَلُ الْعَامِلَ مِنْ غَيْرِ أَنْ تُجَامَلَ؟ وَ مَا مَنْصُوبٌ أَبْدَأُ عَلَى الظَّرْفِ لَا يَخْفِضُهُ سِوَى حَرْفٍ؟ وَ أَيْ مَضَافٍ أَخْلَ مِنْ عُرَى الْإِضَافَةِ بِعُرْوَةٍ وَ اخْتَلَفَ حَكْمُهُ بِمَسَاءٍ وَ عُذُودٍ؟ وَ مَا الْعَامِلُ الَّذِي يَتَّصِلُ آخِرُهُ بِأَوَّلِهِ وَ يَعْمَلُ مَعْكَوسُهُ مِثْلَ عَمَلِهِ؟ وَ أَيْ عَمَلٍ نَائِبُهُ أَرْحَبُ مِنْهُ وَ كَرَأٌ وَ أَعْظَمُ مَكْرَأٌ وَ أَكْثَرُ اللَّهِ ذِكْرًا؟ وَ فِي أَيْ مَوْطِنٍ تَلْبَسُ الذُّكْرَانُ بَرَاقِعَ النَّسْوَانِ وَ تَبْرُزُ رَبَّاتِ الْحِجَالِ بِعَمَائِمِ الرِّجَالِ؟ وَ أَيْنَ يَجِبُ حِفْظُ الْمَرَاتِبِ عَلَى الْمَضْرُوبِ وَ الضَّارِبِ؟ وَ مَا اسْمٌ لَا يُعْرَفُ إِلَّا بِاسْتِضَافَةِ كَلِمَتَيْنِ أَوْ الْإِقْتِصَارِ مِنْهُ عَلَى حَرْفَيْنِ؟ وَ فِي وَضْعِهِ الْأَوَّلِ التَّرَامُ وَ فِي الثَّانِي الْإِزَامُ؟ وَ مَا وَصَفٌ إِذَا أُرْدِفَ بِاللَّوْنِ نَقَصَ صَاحِبُهُ فِي الْعَيُونِ وَ قَوْمٌ بِالذَّوْنِ وَ خَرَجَ مِنَ الزَّبُونِ وَ تَعَرَّضَ لِلْهَوْنِ؟

“O hangi kelimedir ki isterseniz sevilen bir harf, isterseniz sağılır bir hayvan ismi olur? Hangi isimdir ki bazen kuşatan ve bağlayan bir müfred, bazen de kayıt kabul etmez bir cem olur? Hangi “ha” dır ki ismin sonuna gelince ağırlığı giderir ve kendisine bağlı olanı serbest bırakır? Hangi “sin” dir ki tatlılık göstermeden âmilini azleder? Hangi mansuptur ki daima zarftır ve onu, bir harften başkası “cer” ile harekesinden düşüremez? Hangi muzaftır ki bağlandığı kulpa izafetlenmezse akşam ve sabahta hükmü değişir? Hangi âmildir ki sonu evveline bitişir ve aksi (maklubu) de kendisi gibi amel ve tesirde bulunur? Yine hangi âmildir ki naibi, mekân ciheti ile âmilinden daha geniş; hile yönünden daha büyük ve Allah'ı en çok anan ve hatıra getirendir? Nerede erkekler, kadınların peçelerini örtünürler ve halhal takan kadınlar erkeklerin sarıkları ile görünürler? Nerede vuran ile vurulan (dârib ile madrûb) üzerine sıra ve tertip gözetmek icap eder? Hangi isimdir ki iki kelimeye izafetlenmedikçe yahut iki harfe iktisar etmedikçe manası anlaşılmaz ve evvelki hâlinde iltizam, ikincisinde ilzam vardır? Hangi vasıftır ki sonuna “nun” gelince sahibi gözden düşer, değersizlere karışır; asil olanlar arasından çıkar, hakarete uğrar?” (Harîrî, 1992: 240-241).

Bu lugazların cevapları ise şöyledir:

1. “نَعَم” edatıdır. Tasdik/onaylama anlamında kullanıldığında harftir. Deve manasında kullanıldığında isimdir.
2. “سراويل” kelimesidir. Bazılarına göre müfret olup cem’i/çoğul hâli “سراويلات” şeklindedir. Bazılarına göre ise cem/çoğuldur. Beli sardığından kinaye olarak “حازم” olarak adlandırılmıştır. “ملازم” kelimesi munsarif olmayan demektir. Zira üçüncü harfi “ا/elif” ve sonrası şeddeli olan veya “ا/elif” ten sonrası iki veya üç harf bulunup da ortası sakin olan cem’ kalıpları munsarif değildir. Bu lugazda “ملازم” kelimesi ile munsarif olmayan kelime sorulmuştur.
3. Bir önceki soruda geçtiği gibi gayr-ı munsarif olan cem’ kalıbı sorulmuştur. “صياقلة”, “صيارفة” kelimeleri gibi. Bu tür kalıplarda bulunan kelimelere “هاء/ha” bitişince munsarif olur. Bu lugazda “معتقل” kelimesi ile munsarif olmayan kelime sorulmuştur.
4. Müstakbel fiile dahil olup öncesinde nasp edatlarından olan “أن” edatını ayıran “س” harfidir. Böyle bir durumda fiil merfu olur ve “أن” edatı nasp edatı olmaktan çıkarak muhaffefe veya musakkale olur. “عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضًى / Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacaktır.” ayetinde olduğu gibi. [Müzzemmil/20] Takdiri: “علم أنه سيكون” şeklinde olur.
5. “عند” edatıdır. Zira bu edatı cer harflerinden “من” harfinden başkası cer edemez.
6. “لذُن” edatıdır. Sürekli muzaf olarak kullanılır. Sonrasındaki kelime (muzafun ileyh) mecrur olur. Sadece ondan sonra gelen “عُدْوَةٌ” kelimesi mansup olarak kullanılır.
7. “يا” edatıdır. Aksi “أى” edatıdır. İkisi de nida edatları olup münadada amelleri eşittir.
8. “واو القسم/kasem vavı” dır. Kasem/yemin harflerinin aslı “باء القسم/kasem ba’sı” olup zahir ve muzmer isimlerde amel eder. Daha sonra “واو القسم/kasem vavı” niyabeten “باء القسم/kasem ba’sı” yerine kullanılıp zamanla daha geniş bir kullanım alanına sahip olmuş, özellikle de “و” lafzı ile daha fazla zikredilmeye başlanmıştır. Ayrıca “ب/ba” sadece isme dahil olup cer amelinde bulunur. “و” ise isim, fiil ve harf ile kullanılır. Kasem için dâhil olduğunda cer amelinde bulunduğu gibi bazen fiili nasp eden edatlarla bazen de atıf harfi olarak konumuna uygun amelde bulunur. Bu işlevlerinden dolayı “mekânı geniş ve hilesi daha büyük” olarak nitelendirilmiştir.
9. Üç ile on arasındaki sayılarda müzekker/eril kelimelerin temyizi müennes/dişil olarak gelir.
10. Bir özürden dolayı i’rap alametlerinin açığa çıkmadığı “عسى” veya “موسى” kelimeleri gibi maksur isimler kastedilmektedir. Fail ve mef’ul belirgin olmadığı için cümle kuruluşunda sıralamaya dikkat edilmesi gerekir.

11. “مهما” kelimesidir. “مه” ve “ما” edatlarından terkip edilmiştir. “مهما” şart ve ceza olarak adlandırılan iki cümle ile kullanılır. Bundan dolayı “مهما” edatının başına geldiği birinci cümle, ikinci cümle kullanılmadan anlaşılabilir. “مهما تفعل” gibi. Bu durumda sürekli fiille beraber kullanılır (iltizam/süreklilik, gereklilik). Yine bunun yanında terki binde bulunan “مه/yeter, sus” yalnız başına kullanıldığında muhatap ilzam edicidir (muhatap veya hasmı susturma, yenme).

12. “ضيف/konuk” kelimesidir. Sonuna “ن/nun” bitişince “ضيفن/ Başkalarının sırtından geçinen, tufeyli, asalak” anlamına gelir (eş-Şerîşî, 1969: 2/262-264; Kemal, 1981: 46-49).

2.2. Lügat

İbn Fâris’in, “fakîhü’l-Arab” dediği sembolik bir şahsa nispet ederek manası az bilinen lügatlerle ilgili lugazları ihtiva eden *Fütyâ fakîhi’l-Arab* adlı eseri konu ile ilgili başta gelen eserlerdendir (Durmuş, 2003: 222). Aşağıda verilen Şihabuddin Ahmed b. Harun’un 93 beyitten oluşan ve “el-Lafzu’l-laik ve’l-ma’na’r-raik” adını verdiği kasidesinden alınmış beyitler, konu ile ilgili ilginç örneklerdendir:

إني رأيتُ و في الأيام تجربةً كَبُشًا على العرشِ و الأقوامِ قد حضروا

Zamanın verdiği tecrübe var, gördüm ki

Bir koç var arşın üzerinde topluluk önünde

Bu beyitte “كَبُش” kelimesinin diğer anlamı, kavmin büyüğü; “العرش” kelimesinin diğer anlamı, tahttır. Buna göre beytin anlamı şu şekilde olur:

Zamanın verdiği tecrübeyle gördüm ki

Milletin büyüğü topluluk önünde tahtın üzerinde

و بالغرَابِ قتلنا الفيلَ مُعْتَرِكاً لولا الغرابُ لنا لم يُدرك الظفرُ

Karga ile öldürdük fili savaşta

Zafer kazanmazdık olmasaydı karga

Bu beyitte “الغراب” kelimesinin diğer anlamı, kılıç veya kesici aletlerin keskin tarafı demektir. Buna göre beytin anlamı şu şekilde olur:

Keskin kılıçlarla öldürdük fili savaşta

Zafer kazanmazdık olmasaydı keskin kılıçlar (el-Cezairî, 1886: 39-40).

2.3. Kur’an ve Kur’an İlimleri

İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Hallü elğâz ve mesâ'il i'râbiyye fi'l-âyâti'l-Kur'âniyye ve'l-ehâdisi'n-nebeviyye*'siyle Alâeddin b. Nâsırüddin et-Trablusî'nin *el-Elğâzü'l-'Alâ'iyye fî elfâzi'l-Kur'ân*'ı Kur'an'da geçen bazı konularla alakalı olarak düzenlenmiş lugaz eserleri arasında sayılabilir.

Kur'an-ı Kerim'in kıraatları üzerine İbnü'l-Cezerî'nin *el-Elğâzü'l-Cezeriyye*'si ve bu eserin şerhi olan El-Bukâ'î'nin *el-Ecvibetü's-sıriyye 'ani'l-Elğâzi'l-Cezeriyye* ile Alaaddin b. Nasır et-Trablûsî'nin *Elğâzü'l-'Alâ'iyye*'si konuyla ilgili dikkat çeken eserlerdir. Ayrıca Ömer el-Eskâtî'nin *Kitabu ecvibeti'l-mesâil fî ilmi'l-kıraâ* ve Şeyh Zeynüddin et-Tîbî'nin şerh ettiği el-Cezerî'nin *Kitabu erba'ine mes'ele ve'l-ecvibe*'si bu alanda zikredilen eserler arasındadır (Durmuş, 2003: 222; Usta, 2012: 168).

Mahmud Cuybârî'nin *114 Luğaz-ı Kur'anî* adlı eseri de Kur'an-ı Kerim ile ilgili son zamanlarda yayınlanmış eserler arasındadır. Konu ile ilgili lugazlara örnek olarak bu eserden seçilen örneklere aşağıda yer verilmiştir:

1. Hangi sure madenlerden birisi ile adlandırılmıştır? (el-Hadid)
2. İçinde “mim” harfinin bulunmadığı sure hangisidir? (el-Kevser)
3. Hangi peygamber babasız olarak doğmuştur? (Hz. İsa)
4. Baba ve anne olmadan yaratılan kadın kimdir? (Hz. Havva)
5. Kardeşlerinin kuyuya attığı peygamber kimdir? (Hz. Yusuf)
6. Kur'an-ı Kerim'de ismi anılan ve kardeş olan peygamberler hangileridir? (Hz. Musa ve Hz. Harun ile Hz. İsmail ve Hz. İshak)
7. Birbirini takip eden ve üç peygamberin adını taşıyan sureler hangileridir? (el-Yunus, el-Hud, el-Yusuf)
8. Tüm ayetlerinde “Allah” lafzı zikredilen sure hangisidir? (el-Mücadele)
9. Kur'an-ı Kerim'in surelerinden birisinin adı olup İran'ın Mazenderan şehrindeki belde hangisidir? (Nur) (Cuybârî, 2001: 7-21).

2.4. Fıkıh

Bu kısımdaki eserler genellikle fikhî konuları kapsayan ve bilmece sorma yoluyla muhtelif fikhî meseleleri öğrenci, dinleyici veya muhatabına öğretip bunları zihinlerde kalıcı kılma amacıyla hazırlanmıştır. Abdülaziz el-Cilî'nin *el-İcâz fi'l-elğâz*, İbn Fârid el-Hamevî'nin *el-Elğâz*, İbn Ferhûn'un *Durretü'l-gavâs fî muhadarati'l-havâs*, el-Cerrâ'î'nin *Hilyetu't-tirâz fî halli mesâili'l-elğâz*,

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî'ye ait olan *el-Mu'âye fî'l-fikh alâ mezhebi's-Şâfi'*, Abdülgaffâr el-Kerderî el-Hanefî'ye ait olan *Hayretü'l-fukahâ fî'l-mesâil elleti tehayyera fî fehmiha'l-'ulemâ*, Ebü'l-Abbâs Ahmed et-Taberî'nin, *Samtu'l-ferâid ve guzerü'l-fevâid*, İbnü'l-'Îz el-Hanefî'nin *et-Tezhîb li zihni'l-lebîb* ve Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Elgâzü'l-fikhiyye* gibi eserleri bu türe ait önemli eserlerdir (Kılıç, 2005: 66-79; Usta, 2012: 167-168).

Hariri'nin *el-Makamat* adlı eserinin 32. bölümünde 100 adet fıkıh lugazı düzenlenerek cevaplarıyla birlikte yazılmıştır. Aşağıda bir kısmı verilen lugazlar konu ile ilgili ilginç örneklerden birisidir:

قال: ما تقول في من توضأ ثم لمس ظهره نعليه؟ قال: انقضى وضوءه بفعله. {النعل: الزوجة} قال: فإن توضأ ثم أتاه البرد؟ قال: يجدد الوضوء من بعد. {البرد: النوم} قال: أيجوز الوضوء مما يقذفه الثعبان؟ قال: وهل أنظف منه للعربان! {الثعبان: جمع ثعب وهو مسيل الوادي} قال: أيستابح ماء الضربير؟ قال: نعم ويجنب ماء البصير. {الضربير: حرف الوادي، والبصير: الكلب} قال: أيحل التطوف في الربيع؟ قال: يُكره ذلك للحديث الشنيع. {التطوف: التغطوط، والربيع: النهر الصغير} قال: فما تقول في من تيمم ثم رأى روضاً؟ قال: بطل تيممه فليتوضأ {الروض ههنا، جمع روضة، وهي الصبابة تبقى في الحوض} قال: أيجوز أن يسجد الرجل في الغدرة؟ قال: نعم ولجنب الغدرة. {الغدرة: فناء الدار} قال: فهل له السجود على الخلاف؟ قال لا ولا على أحد الأطراف. {الخلاف: الكم} قال: فإن سجد على شماله؟ قال: لا بأس بفعاله. {الشمال: جمع شملة} قال: فهل يجوز السجود على الكراع؟ قال: نعم دون الذراع. {الكراع ما استطل من الحرّة، وهي أرض ذات حجارة سود} قال: أيبصلي على رأس الكلب؟ قال: نعم كسائر الهضب {رأس الكلب، ثنية معروفة} قال: أيجوز للدارس حمل المصاحف؟ قال: لا ولا حملها في الملاحف. {الدارس: الحائض} قال: ما تقول في من صلى وعائته بارزة؟ قال: صلته جائزة. {العائنة: الجماعة من حمر الوحش} قال: فإن صلى وعليه صوم؟ قال: يُعبد، ولو صلى مائة يوم. {الصوم: ذرق النعام} قال فإن حمل جزواً وصلى؟ قال: هو كما لو حمل باقلى {الجزو: الصغار من القياء والرمان}

Sual: Abdest aldıktan sonra nalinın arkasına temas eden kişi hakkında ne dersin?

Cevap: İşlediği bu fiille abdesti bozulur. (النعل/na'l, diğer bir anlamıyla zevce demektir.)

Sual: Eğer bir kişi abdest aldıktan sonra soğuk onu yatırır mı?

Cevap: Uyandıktan sonra yeniden abdest alır. (البرد /berd, diğer bir anlamıyla uyku demektir.)

Sual: Yılanın akıttığı şeyden abdest almak caiz midir?

Cevap: Çöl Arapları için daha ondan temiz bir şey var mıdır? (الثعبان /su'ban, bir manaya göre vadi suyu demektir.)

Sual: Körün suyunu içmek mübah mıdır?

Cevap: Evet! Fakat gözleri gören kişinin suyundan kaçınmalıdır. (الضربير /darîr, diğer bir anlamıyla vadinin bir tarafı; البصير/basîr, diğer bir anlamıyla köpek demektir.)

Sual: İlkbaharda tavaf helal olur mu?

Cevap: Çok çirkin bir hareket olduğundan mekruhtur. (التَطُوفُ / tetavvuf, diğer bir anlamıyla büyük abdest bozmak; الربيع / rebî‘ diğer bir anlamıyla küçük nehir demektir.)

Sual: Teyemmüm edip de bahçe, çayır gören kişi hakkında ne dersin?

Cevap: Teyemmümü iptal olur. Abdest alsın. (الرَّوْضُ / ravz, diğer bir anlamıyla havuzda biriken tortu ve artık demektir.)

Sual: Kişinin insan pisliği üzerinde secde etmesi caiz olur mu?

Cevap: Evet! Ama necasetten kaçınmalıdır. (العَذْرَةَ / azire, diğer bir anlamıyla evin avlusu demektir.)

Sual: Bu kişinin söğüt üzerine secde etmesi caiz midir?

Cevap: Ne söğüt üzerine ne de elbisesinin diğer taraflarına secde etmesi caiz değildir. (الخِلافُ / hilaf, diğer bir anlamıyla elbisenin yeni demektir.)

Sual: Sol tarafına secde ederse ne olur?

Cevap: Bu hareketinde bir beis yoktur. (الشَّمَالُ / şimal, diğer bir anlamıyla bir nevi cübbe demek olan شَمْلَةٌ / şemlenin çoğuludur.)

Sual: Koyun veya sığır ayağı üzerine secde caiz olur mu?

Cevap: Evet! Eğer bir arşına yakın olursa. (الكُرَاعُ / kurâ‘, diğer bir anlamıyla siyah taşlı yer demektir.)

Sual: Köpeğin başı üzerine namaz kılınır mı?

Cevap: Evet! Tepe veya bozkırların sair taraflarında caiz olduğu gibi.

(رَأْسُ الْكَلْبِ / Re’sil- Kelb, diğer bir anlamıyla mevkii bilinen bir tepe ve bayır demektir.)

Sual: Ders verene, mushafları taşımak caiz olur mu?

Cevap: Hayır! Hatta yorgan ve bohçalar içinde olsa bile.

(الدَّارِسُ / dâris, diğer bir anlamıyla hayızlı kadın demektir.)

Sual: Avreti açık namaz kılan kimse hakkında ne dersin?

Cevap: Namazı caizdir. (العَانَةُ / âne, diğer bir anlamıyla yaban eşeği sürüsü demektir.)

Sual: Üzerinde oruç olduğu hâlde namaz kılar mı?

Cevap: Eğer yüz gün de kılsa namazı iade eder. (الصَّوْمُ /savm, diğer bir anlamıyla deve kuşu pisliği demektir.)

Sual: Bir köpek yavrusunu üzerine alsada da namaz kılsa?

Cevap: Üzerine bakla almış gibidir. (الْجُرُؤُ /cirv, diğer bir anlamıyla ufak acur ve nar demektir.) (Şeriî: 1/438-440; Harirî: 332-335).

2.5. Feraiz

İslam miras hukuku ile ilgili feraiz ilminde farazi meseleler olarak isimlendirilen lugazlar hazırlanmıştır. Bu soruları anlamak veya problemleri çözmek keskin bir zekâ ve büyük bir gayret gerektirmektedir. Konu ile ilgili olarak İbn Ğalbûn'un *et-Tuhfe fî 'ilmi'l mevârîs*, Abdülazîz Muhammed Süleyman'ın, *el-Kunûzu'l-milliyye fi'l-ferâizi'l-celiyye* isimli eserleri zikredilebilir (Kılıç, 2005: 46; Usta, 2012: 169). Aslında feraiz lugazları fıkıh lugazlarından olmakla beraber ayrı bir başlık altında incelenir. Feraiz meselelerinden olan nesep ile alakalı aşağıdaki lugaz, bu türün ilginç örneklerinden birisidir:

هل يُتصَوَّرُ أن يكون غلامان أحدهما عم الآخر و خاله؟

نعم و ذلك فيما إذا تزوج رجل امرأة و ابنه ابنتها و ولد لكل واحدٍ منهما ولد. فولد الأب عمّ ولد الإبن و خاله

Soru: İki kişiden birisinin; diğerinin hem amcası hem de dayısı olması düşünülebilir mi?

Cevap: Evet. Bir baba ile oğlunu var sayalım. Baba bir kadınla, oğlu da bu kadının kızıyla evlensin. Bunların erkek çocukları doğunca; babanın yeni doğan çocuğu, oğlunun yeni doğan çocuğunun hem amcası hem de dayısı olur (el-Cezâirî, 1886: 113).

2.6. Matematik

Bu tür lugazlar, matematik soru ve problemlerini çözmeye teknikleri ile ilgili pratik ve uygulamalı alıştırmalardan oluşmaktadır. Bu lugazların hazırlanıp kurgulanmasındaki amaç, öğrencilerin zekâ seviyelerini ve hesap yapma kabiliyetlerini ölçmektir. Bu alanda Musa el-Harizmi'nin *Kitâbü'l-muhtasar fî hisâbi'l-cebr ve'l-mukâbele*, Hüseyin Vefâi'nin *el-Elğâzü'l-hisâbiyye*'si, Ebû Abdillâh el-Miknâsî'nin *Buğyetu't-tullâb fî şerhi Münyeti'l-Hisâb* adlı eserleri zikredilebilir (Durmuş, 2003: 222; Usta, 2012: 169; Kılıç, 2005: 44).

Cevabı, Hz. Ali'ye (ra) nispet edilen bir lugaz bu türe örnek olarak verilebilir:

Soru: İki adam var. Birinin 3 ekmeği diğerinin ise 5 ekmeği var daha sonra yanlarına üçüncü bir kişi geliyor ve birlikte bu ekmekleri eşit olarak paylaşım yapıyorlar. Üçüncü kişi giderken onlara 8 dirhem para bırakıyor. Bu iki kişi 8 dirhemi nasıl paylaşırlar?

Cevap: Her ekmeğin 3 parçaya bölünmüştür. $8 \times 3 = 24$

24 parça 3 kişi arasında paylaşılmıştır. $24 : 3 = 8$

3 ekmeği olan kişi 9 paya sahip olup kendi ekmeğinden 8 parça yemiştir. Üçüncü kişi bunun ekmeğinden sadece 1 parçasını yemiştir. 5 ekmeği olan kişi 15 paya sahip olup kendi ekmeğinden 8 parça yemiştir. Üçüncü kişi bunun ekmeğinden 7 parçasını yemiştir. 8 dirhem bıraktığına göre; 3 ekmeğin sahibi 1 dirhem; 5 ekmeğin sahibi 7 dirhem alacaktır (Kemal, 1981: 80).

2.7. Müstakil Olmayıp Kitapların İçinde Serpiştirilmiş Bazı Disiplinlere Ait Lugazlar

Lugazlarla ilgili müstakil eserler yazıldığı gibi yabancı dil öğretimi, ebcet hesabı, astronomi vb. gibi ilimler ile ilgili olarak muhtelif eserlerde dağınık hâlde bulunan bazı örnekler de mevcuttur. Makalenin sınırları dâhilinde bu türe ait dikkat çekici örnekler aşağıda verilmiştir:

2.7.1. Dil Öğretimi

Lugazlar, dil öğretiminde de kullanılmıştır. Aşağıdaki Arapça-Türkçe veya Türkçe-Arapça lugazlar konu ile ilgili dikkat çekici örneklerdir.

a. Arapça-Türkçe

Arapça	Türkçe	Sonuç
أَتَقَالَ / tut kal	طوت قال / tut kal	طوتقال / tutkal
قَالَ مَوْجُود / söyle var	دي وار / di/söyle var	ديوار / divar, duvar
كُلْ إِذْهَبْ / ye git	بي گیت / yi/ye git	بيگیت / yigit

b. Türkçe-Arapça

Türkçe	Arapça	Sonuç
استه براق / iste bırak	أَطْلَبْ أترك / iste bırak	استبراق / atlas
سَوَّ سَنَ / sev sen	أحب انت / sen sev	سوسن / süsen, inci çiçeği
أط وار / at var	موجود فرس / at var	أطوار / dağlar, evreler

Yukarıdaki örneklerde Arapça olarak verilen iki kelimenin birleştirilerek Türkçe veya Türkçe olarak verilen iki kelimenin birleştirilerek Arapça yeni bir kelime veya kavram elde edilmesi, bu sayede hedef dilin kavratılması amaçlanmıştır (el-Cezâiri, 1886: 106).

2.7.2. Felekiyat/Astronomi

Felekiyat ilmi, İslam dünyasında aynı zamanda “ilm-i nücûm, ilm-i hey’eti’l-âlem” olarak da isimlendirilen astronomi biliminin karşılığıdır (Fehd, 2000: 126). Bu türle ilgili olarak İsmail bin Mevhub el-Cevaliki’den nakledilen bir hatıradaki şunlar anlatılmaktadır: “Babam camide ders halkasında otururken bir genç gelerek şu beyitlerin anlamını sordu:

وَصَلِّ الْحَبِيبِ جَنَّاتٍ الْخُلْدِ أَسْكُنْهَا وَهَجْرَهُ النَّارِ يُصَلِّينِي بِهِ النَّارَا

فَالشَّمْسُ بِالْقَوْسِ أَضْحَتْ وَهِيَ نَازِلَةٌ إِنْ لَمْ يَزُرْنِي وَبِالْجُوزَاءِ إِنْ زَارَا

Sevgilinin vuslatı cennet bahçesi, meskendir bana

Hicran ise cehenneme salan bir ateş

Sevdiceğim uğramazsa güneş uğrar yay burcuna

Gelirse bana ikizlere kavuşur güneş

Babam: Evladım, bu şiir astronomi ile ilgili olup edebiyatla bir ilgisi yoktur, dedi. Sonra kalkıp güneş ve yıldızların hareketlerini öğrenmek üzere astronomi ilmini araştırıp kavramak için kendine söz verdi. İyice araştırma yaptıktan sonra beyitlerin anlamını çözdü. Buna göre: Güneş yay burcunda iken en uzun gece (21 Aralık); ikizler burcunda iken en kısa gece (21 Haziran) olur. Yani, sevgilim beni ziyaret ettiğinde gece çok çabuk geçer. Onu görmediğim gece ise geçmek bilmez.” (İbn Tağriberdi, 1992: 16/173).

2.7.3. Tarih Düşürme (Ebcet Hesabı)

Tarih düşürme sanatı ile ilgili ürünler, içinde barındırdığı remiz, sembol ve hesaplar ile ilgili zihinsel faaliyetleri gerektiren unsurlar dolayısıyla hesap ilmi lugazları başlığı altında incelenebileceği gibi bunları ta’miye veya lugaz türü örnekler arasında zikretmek de mümkündür (el-Cezâiri, 1886: 47-49; Kemal: 1981: 85). Tarih düşürme, önemli sayılan veya dikkati cezbeden bir hadisenin tarihini belirtmek amacıyla ebcet hesabıyla bir beyit ya da mısra söyleme sanatıdır (Demirayak, 2014; 88; Karabey, 2011: 80).

Belagat kitaplarında bedi’ sanatları arasında gösterilen tarih düşürme sanatında hesap bilgisi, vezin ve kafiye gibi unsurlar yoğun bir zihni mesai

gerektirir. Bu tip eserlerde şair/yazar önce olayın meydana geldiği yılı gösterecek biçimde ebced hesabını kullanarak bir mısra oluşturur. Ardından tarihini düşüreceği olay (doğum, ölüm, tahta çıkış, sünnet, evlenme, mimari yapı, sefer, barış, zafer vb.) ve bu olayla alakalı şahıs adlarının yanı sıra gerekli remiz ve mazmunları zikrederek şiirini tamamlar (Karabey, 2011: 80; Batur, 2022: 151).

Ebced hesabıyla tarih düşürme sanatına örnek olarak Siirt âlimlerinden Halil Hulki Efendi'nin, telif ettiği "*Siracî fi nazm-ı İsâgûcî*" adlı eserine düşürdüğü şu beyit örnek olarak verilebilir:

أَرَّخَهُ خُلُقِي بِأَبْهَى نَوْرِقٍ "أضَاءَ بِهِ مَصْبَاحَ فَنِّ الْمَنْطِقِ"

*Kitabını süsleyip Hulki, söyledi tarihini
Aydınlatı onunla mantık ilmi kandilini²*

Bu beytin ikinci mısrasını oluşturan, "أضَاءَ بِهِ مَصْبَاحَ فَنِّ الْمَنْطِقِ" mısrasındaki harfler, ebced hesabıyla 1310/1892 tarihine karşılık gelmektedir (Aydın, 1892: 16).

SONUÇ

Sözlükte; eğri büğrü yol, saptırmak, şaşırtmalı söz söylemek, bilmece gibi manalara gelen lugaz kelimesi, zamanla edebî bir tür olarak, çeşitli remiz ve imalarda bulunarak adı gizlenen bir nesnenin özelliklerini sıralayıp cevabını çağrıştırmaya dayanan ürünlerin adı olmuştur. Lugazların bazıları nesir türünde olmakla birlikte çoğu manzum olup hazırlama biçimine göre lafız ve mana lugazları olarak iki esas kategoride değerlendirilebilir.

Arap edebiyatında ortaya çıkarak İslam kültüründe önemli bir yer tutan ve örneklerini ilk olarak edebiyat alanında gördüğümüz lugaz türündeki ürünler; nahiv, sarf, belagat, sözlük bilimi ve anlam bilimi ile doğrudan irtibatlı olan ve öncelikle dilbilimsel nitelik taşıyan Lugazlar, başta temel İslam bilimleri olmak üzere çeşitli disiplinlerden oluşan bir literatür hâlini alarak etkin bir biçimde kullanılmıştır.

Lugaz, İslam kültür ve medeniyetinde öncelikle ve özellikle bir eğitim-öğretim metot ve tekniği olarak kullanılmıştır. Zihinsel aktivitelerde bulunmak, muhatabı sınamak, düşündürmek, öğrenmeyi daha eğlenceli hâle getirip sevdirmek, bir konunun öğrenci/dinleyiciye etkin bir şekilde anlatılıp kavratılması veya anlatılan konunun pekiştirilmesi maksadıyla ilk etapta akla gelmeyen, yoğun bir zihinsel çabaya ihtiyaç duyulan, öğrenci veya dinleyicinin

² Halil Hulki Aydın, *Siracî fi nazm-ı İsâgûcî*, (İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1310/1892), 16.

dikkatini, ilgi ve bilgisini ölçmeye yönelik bilmece tarzında sorularla öğrenmeye teşvik etmek gibi gayelerle kurgulanıp türetilmiştir. Lugaz konusunda İslamî ilimler ve diğer ilim dallarında da birçok çalışma yapılmıştır.

Bu amaçların yanında bir nesne, varlık ya da kavramı kelime oyunları ve ima yoluyla kendi maharet, bilgi ve becerilerini de ön plana çıkarmak gayesiyle terkip edilen lugazlar da vardır.

Lugazlar genellikle ilgi çekici ve sıra dışı bir üslupla kurulduğu için lügat, nahiv, belagat, mantık, kıraat, feraiz ve fıkıh başta olmak üzere matematik, geometri, astronomi vb. ilimlerde bilgi sahibi olmanın yanı sıra kabiliyet ve maharet sahibi olmayı da gerektirir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Halil Hulki (1310/1892). *Siracî fi nazm-i İsâgûcî*, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.

BATUR, Halil (2022). Kilisli Rıfkî'nin Tarih Manzumeleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 150-165.

BEDÎ YAKUB, Emil (2006). *Mevsuatu 'ulumi'l-'Arabiyye*, C. 10, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye.

el-CEZÂİRÎ, Tâhir (1303/1886). *Teshîlü'l-mecâz ilâ fenni'l-mu'ammâ ve'l-elgâz*, Suriye: Vilayet Matbaası.

CUYBÂRÎ, Mahmud (2001). *114 Lugaz Kur'anî*, Beyrut: Daru'n-Nubelâ.

DEMİR, Ethem (2019). "Klasik Nahiv Öğretiminde Didaktik Bir Öğe Olarak "Elgâz", *Dergiabant*, Cilt: 7, Sayı: 14, s.s. 533-548. <https://doi.org/10.33931/abuifd.573270>

DEMİRAYAK, Kenan (2014). "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri ya da Şiirle Tarih Düşürme", *Şarkiyat Mecmuası*, Cilt: 25, Sayı: 2, s.s. 87-124.

DURMUŞ, İsmail (2003). *Lugaz*. DİA, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, s.s. 221-222.

FEHD, Tevfik (2000). *Felekiyyat*. DİA, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, C. 22, s.s. 126-129.

HARİRÎ, Ebu Muhammed el-Kasım (1413/1992). *Makâmâtü'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l- kutubi'l-Arabiye.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed (t.y.). *Lisânu'l-Arab*, C. 6, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd, Kahire: Dâru'l-maârif.

İBN TAĞRİBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf (1992). *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, C. 16, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Kahire: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İBNÜ' L-ESİR, Ziyauddin (1995). *el-Meselu's-sair fî edebi'l-kâtibi ve's-şair*, C. 2, tahk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Asriyye.

KARABEY, Turgut. (2011). "Tarih Düşürme Geleneği", *DİA*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, C. 40, s.s. 80-82.

KEMAL, Abdulhay (1401/1981). *el-Ehacî ve'l-elğaz el-edebiyeye*, 2. Baskı, Taif: Nadi et-Taif el-edebî.

KILIÇ, Muhammed Tayyib (2015). "Bir Fıkıh Edebiyatı Türü Olarak Elgâz-ı Fıkhiyye (Fıkıh Bilmeceleri)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, s.s. 35-98.

Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye (2004). *el-Mu'cemü'l-vasît*, C. 2, ed. İbrâhim Mustafa vd. 4.Baskı, Kahire: Mektebetü's-Şurûki'd-Düveliyye.

el-MEDENÎ, Sadreddin İbn Ma'sûm (1968). *Envâru'r-rebî' fî envâi'l-bedî'*. thk. Şâkir Hadi Şûkr, C. 7, Necef: Matbaatu Numan.

es-SAFEDÎ, Selahaddin (1998). *Ayanu'l- asr ve a'vanu'n-nasr*. thk.Ali bin Zeyd vd., C. 6, Şam: Darul Fikr.

eş-ŞERİŞÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülmü'min el-Kaysî (1969). *Şerhu Makâmâtü'l-Harîrî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, C. 3, Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyyeti'l-Hadise.

TALA, Murat (2018). "Arap Şiirinde Lügaz ve Mu'ammânın Yapısı: İbnü'l-Fârız'ın Dîvân'ına Teorik Bir Bakış", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, s.s. 939-967.

TOPRAK, Mehmet Faruk (2001). "Klâsik Arap Şiirinde Luğaz", *Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 3, s.s. 97-109.

USTA, İbrahim (2012). "Arap Literatüründe 'Lügaz' Kültürü", *Doğu Araştırmaları*, Cilt: 10, Sayı: 2, s.s. 159-170.